

УДК 372.48(447)

Макушина Ганна

**ДІЯЛЬНІСТЬ КУПЕЦТВА У СКЛАДІ ОРГАНІВ ВЛАДИ
В МИКОЛАЄВІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

В статті досліджена діяльність тих представників купецтва Миколаєва, які перебували у складі органів влади міста. Особлива увага приділяється політичній активності представників купецтва в Миколаївській міській думі та Міській управі. Проаналізовано склад Миколаївської міської думи та Міської управи у період з 1900 до 1917 рр. Встановлено, що купці, обрані гласними міської думи, брали активну участь у розгляді питань з благоустрою міста, економіки, торгівлі та культури. Купецтво лобювало питання тих представників свого стану, які не брали участь в діяльності місцевих органів влади. Доведено участь купців у Миколаївському з'їзді міських виборців щодо виборів у Державну Думу. Обґрунтовано позитивні результати діяльності купецтва в складі органів влади Миколаєва.

Ключові слова: купецтво, міська дума, міська управа, гласні, гільдії, політична активність.

Makushina Hanna

**ACTIVITY OF MERCHANTS IN THE STRUCTURE OF
AUTHORITIES IN MYKOLAYIV IN THE EARLY XX ST.**

The article investigates the activities of those representatives of the merchants of Mykolaiv, who were part of the city authorities. Particular attention was paid to the political activity of representatives of merchants in the Mykolaiv City дума and the city uprava. The structure of the Mykolaiv city дума and city uprava was analyzed in the period from 1900 to 1917. It is established that the merchants elected by the City Дума's vowels took an active part in the consideration of issues related to the city's improvement, economic, commercial and cultural. The merchants lobbied questions of those representatives of their class who did not take part in the activities of local authorities. The participation of merchants in the

Mykolayiv Congress of City Voters concerning the elections to the State Duma was proved. The positive results of the merchants' activity in the structure of the authorities of Mykolayiv are substantiated.

Key words: merchant class, City Duma, City uprava, vowels, guilds, political activity.

Макушина Анна

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КУПЕЧЕСТВА В СОСТАВЕ ОРГАНОВ ВЛАСТИ В НИКОЛАЕВЕ ВНАЧАЛЕ XX В.

В статье исследована деятельность тех представителей купечества Николаева, которые входили в состав органов власти города. Особое внимание уделялось политической активности представителей купечества в Николаевской городской думе и Городской управе. Проанализирован состав Николаевской городской думы и Городской управы в период с 1900 до 1917 гг. Установлено, что купцы, избранные гласными городской думы, принимали активное участие в рассмотрении вопросов по благоустройству города, экономике, торговле и культуре. Купечество лоббировало вопросы тех представителей своего сословия, которые не принимали участия в деятельности местных органов власти. Доказано участие купечества у Николаевском съезде городских избирателей касательно выборов в Государственную Думу. Обоснованы позитивные результаты деятельности купечества в составе органов власти Николаева.

Ключевые слова: купечество, городская дума, городская управа, гласные, гильдии, политическая активность.

Постановка проблеми. Докладне вивчення проблем соціально-економічної та політичної історії Півдня України приводить до висновку, що на початку XX ст. купецтво в Миколаєві брало активну участь в діяльності органів влади міста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку історичної науки в Україні з'являються дослідження, присвячені окремим аспектам діяльності купецтва.

Вітчизняні та іноземні дослідники особливу увагу приділяють вивченню міського положення 1870 р. Наприклад, С.Г. Пушкарьов

подає аналіз вказаного документу та зазначає, що виборне право мали особи, що займалися торгівлею та підприємництвом [19].

Питання діяльності купецтва в органах влади на території України у XIX – на початку XX ст. розглядали О.М. Донік і Ю.І. Глиць. Історик О.М. Донік дослідив діяльність купецтва України у міському самоврядуванні у XIX ст., підкресливши позитивну роль міського положення 1870 р. для участі цього стану міському самоврядуванні [10, с. 141]. Проте зазначив, що воно втрачало статус самостійної сили в управлінні міста [10, с. 145]. Також вчений у своїх дослідженнях приділив увагу співпраці органів самоврядування та підприємств [11]. Дослідник Ю.І. Глиць вивчив станово-професійний розподіл киян в ході дослідження питань впровадження міських положень 1870 та 1892 рр. [4, с. 8].

Історії Миколаївської міської думи присвячено наукову працю О.С. Бадалової. Дослідниця розглянула структуру, повноваження Миколаївської міської думи та управи в другій половині XIX ст. та акцентувала увагу на їх роль в соціально-економічному, фінансовому, культурно-побутовому житті міста [3].

Біографічні дані купців М.Р. Аврамова, І.А. Баптизманського, Г.А. Властеліци, А.Ф. Донського, Л.Ф. Донського, А.М. Лазарева, П.І. Литвиненка, І.Г. Пархоменка, які були гласними Миколаївської міської думи на початку XX ст., подані в енциклопедичному словнику, присвяченому видатним миколаївцям [13].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Сучасні дослідження історії Південної України позбавлені праць, присвячених діяльності купецтва в органах влади регіону.

Цілі статті: систематизувати архівні джерела з вивченого питання; проаналізувати роль купецтва в діяльності органів влади міста Миколаєва на початку XX ст.; доповнити біографії відомих миколаївських купців новими фактами; виявити галузі, в яких представники купецтва найактивніше вирішували проблемні питання.

Виклад основного матеріалу:

У сучасних умовах розбудови української незалежної держави однією з найгостріших проблем є розвиток міського самоврядування. Для гармонійного рішення такої проблеми на сучасному етапі політичного та демократичного розвитку України необхідно звертатися до історії діяльності органів влади та досліджувати їх соціальний склад та внесок представників кожного прошарку

населення у вирішення конкретних проблемних питань. Політично активною частиною міської громади на початку ХХ ст. було купецтво. Одним з проявів такої форм суспільної активності цього стану була участь у діяльності органів державної влади міста. Подібна ситуація поширилась на Південну Україну і в тому числі на Миколаїв.

У місті на початку ХХ ст. діяли органи державної влади, які вели своє коріння з другої половини ХІХ ст. Специфіка Миколаєва, пов'язана з його орієнтацією на кораблебудування та розташуванням тут до 1900 р. штабу Чорноморського флоту, сформувала індивідуальні особливості створення та розвитку органів міської влади: міської думи та Міської управи. Вони з'явилися набагато пізніше ніж виникло місто. Міська дума в Миколаєві з'являється у 1872 р. як результат введення в юридичну дію Міського положення від 16 червня 1870 р.

Розглянемо політичну активність купецтва під час діяльності в складі органів влади Миколаєва. Представники цього стану мали право брати участь у самоврядуванні згідно «Жалуваній грамоти містам» від 21 квітня 1785 р. На думку О.М. Донік, «після запровадження міської реформи від 16 червня 1870 р. купці стали важливою складовою губернського у міських справах присутствія як гласні всестанових дум і члени їх виконавчих органів – управ» [10, с. 142].

Купецтво могло потрапити в більшості своїй до виборних органів влади. Тому в основному його представники займали посади гласних Міської думи. Вона мала право засідати за пропозицією міського голови або на вимогу губернатора.

Проаналізуємо склад гласних Миколаївської міської думи у 1900 – 1917 рр. і визначимо місце купецтва в цьому органі влади. У зв'язку з тим, що склад думи змінювався кожні 4 роки, то і склад гласних-купців змінювався відповідно до цього терміну. Так, протягом 1901 – 1905 рр. гласними Миколаївської міської думи серед купецтва були: купці 1-ї гільдії М.Р. Авраамов, К.І. Кобяков [1, с. 41]; купці 2-ї гільдії С.А. Агін, Т.А. Баздирев, Т.Є. Благін, Г.А. Властеліца, І.І. Волторністорв, К.С. Гавриленко, П.І. Литвиненко, А.М. Лазарев, М.А. Максимов, І.Г. Пархоменко, В.М. Петриковський, І.Я. Сапожніков, П.М. Стоянов, І.С. Фреуз [1, с. 42].

У 1909–1912 рр. в складі гласних міської думи залишились купець 1-ї гільдії М.Р. Авраамов, купці 2-ї гільдії С.А. Агін,

Т.А. Баздирев, Т.Є. Благін, Г.А. Властеліца, І.І. Волторністов, А.М. Лазарев, П.М. Стоянов. Поряд з цими особами гласними Думи стали: купці Л.Ф. Донський, А.А. Бредіхін, І.А. Баптизманський, Д.О. Чігринцев [20].

У 1913–1917 рр. склад гласних із середовища купецтва зазнає деяких змін. Тут можна побачити тепер такі прізвища, як-то: І.А. Ага, Г.П. Гелдаш, М.М. Зленко, Д.І. Литвиненко, І.Г. Пархоменко, О.І. Порошин, І.І. Сапожніков, Д.О. Чігринцев [2, с. 35].

Проаналізувавши списки гласних до думи можна прийти до висновку, що, найдовше гласними серед купецтва в Миколаївській міській думі в період з 1900 до 1917 р. були М.Р. Авраамов, Л.Ф. Донський, І.А. Баптизманський, А.М. Лазарев, П.І. Литвиненко. Деякі з них займали керівні посади. Наприклад, купець М.Р. Авраамов деякий час був головною засідань міської думи, а купець П.Л. Донський був секретарем.

Діяльність міської думи передбачала участь створення комісій з різних питань. Вони мали як постійний, так і тимчасовий характер. Гласні думи мали право брати участі у діяльності таких комісій, але не всі бажали займатись подібними питаннями. Проте деякі гласні з купецького середовища входили до складу не однієї комісії, що створювалися в цьому органі влади. Наприклад, у 1915 р. до складу фінансової комісії міської думи входили: А.М. Лазарев, М.Р. Авраамов, Л.Ф. Донський, Т.І. Баздирев, І.А. Баптизманський, І.А. Ага, І.І. Волторністов [2, с. 42].

Активним учасником різного роду комісій в міській думі був купець М.Р. Авраамов. На початку ХХ ст. він обирається членом багатьох комісій. У 1901 р. він був членом комісії по замощенню в Миколаєві площ і перебував в її складі до 1909 р. У тому ж 1901 р. він обраний членом комісії з ремонту міських будівель, а у 1909 р. – членом комісії з благоустрою міста до 1913 р. [9, арк. 33 зв.]. У 1913 р. Микола Разумнікович обраний членом комісії про користі та потреби міста [9, арк. 38 зв.]. Цього ж року від міського управління до складу погоджувальної комісії з представників міста та Біржового комітету для спільного обговорення питань, що торкаються інтересів торгівлі та промисловості міста Миколаєва [9, арк. 39 зв.]. Також протягом 1905–1909 рр. М.Р. Авраамов обіймав посаду голови міської думи.

Протягом 1902–1903 рр. політичну активність проявляв у міській думі купець А.М. Лазарев. На засіданні від 10 грудня 1902 р.

він підняв питання, написавши заздалегідь заяву, про необхідність створення друкованих варіантів доповідей, що подаються на розгляд до думи [6, арк. 20]. На засіданні міської думи, що проходило 14 січня 1903 р. А.М. Лазарев подав заяву про розробку інструкції для «раскладочной комиссии» з оцінювання нерухомого майна. В результаті розгляду заяви дума постановила передати справу до фінансової комісії [7, арк. 1].

До комісії міської думи про користь та потреби міста входили купці: М.Р. Авраамов, Л.Ф. Донський, А.Ф. Донський, І.Ф. Морозов, І.І. Сапожніков [2, с. 43].

Не минула увагу купецтва і Комісія з ремонту міських будівель. До її складу належали наступні його представники: М.Р. Авраамов, І.І. Волторністов, М.А. Максимов. До комісії для встановлення розцінок на міські ділянки, які призначено відчужувати входили: С.А. Агін та І.І. Волторністов.

Протягом 1900–1917 рр. до училищної комісії входили купці Л.Ф. Донський, П.І. Литвиненко, а купці Г.А. Властеліца та М.Р. Авраамов входили до складу комісію з розгляду питань користування водогоном [15, с. 3].

Міська дума контролювала діяльність Міської управи. До її повноважень входило відання міським господарством та громадським управлінням. Щорічно в думі створювалась Ревізійна комісія гласних для перевірки звіту Миколаївської Міської управи про рух сум за рік. До складу комісії нерідко входили представники купецтва. У 1903 р. Г.А. Властеліца (голова), А.М. Лазарев, І.І. Волторністов, П.І. Литвиненко. У 1904 р. був такий же склад комісії. Щорічно комісія складала доповідь до міської думи щодо ревізії витрачених сум Міською управою. За звітний рік, статтями міської звітної документації, кошторисом прибутків та доходів видатків [20]. Іноді члени Міської управи були серед купецтва. Членом управи у 1912 р. був купець М.А. Максимов, а секретарем Г.П. Каплан [12, с. 100].

Для написання підсумкової доповіді Ревізійна комісія користувалась звітом Міської управи за звітний рік, статтями міської звітної документації. В Миколаєві купці реалізовували свою політичну активність, постійно беручи участь у політичному житті міста. В Державному архіві Миколаївської області знаходяться списки осіб, які мали право брати участь у виборах до Державної Думи і перебували на обліку у Херсонській палати. У 1905 р. серед купецтва

до таких списків входили А.П. Маврокордато, Г.А. Властеліца, А.М. Лазарєв, Є. Гончаров, Є.Г. Маргуліс [8, арк. 51 зв.]. Після революційних подій 1907 р. планувалося робити вибори до Державної Думи. Друкованим органом, що висвітлював на своїх сторінках виборчі процеси в Миколаєві була «Николаевская газета». Вона ж друкувала і списки кандидатів на обрання до Державної Думи. В одному з таких списків знаходимо прізвища купців М.Р. Авраамова, І.А. Баптизманського та Л.Ф. Донського [17, с. 1], Ш. Донського, О. Кіріку, О. Леонтєва О. Печлевського [16, с. 1].

Політична активність купецтва проявлялась у обговоренні питань в міській думі під час засідань. Наприклад, купець І.А. Баптизманський брав участь у обговоренні питань позики у Бесарабсько-Таврійському земельному банку [7, арк. 24] та спорудження нового водогону [7, арк. 30].

Але не тільки миколаївська преса зберегла свідчення про активність купецтва в ході обговорення та вирішення питань. 13 березня 1907 р. гласним на засіданні думи зачитується заява гласного та купця Г.А. Власеліци про перегляд постанов думи стосовно перебудови будівлі для міського училища [5, арк. 11].

По заяві того ж Г.А. Власеліци 18 квітня та 10 липня 1901 р. обговорювалось питання про виділення 3000 руб. на «съёмку с натуры планов города по кварталам» [5, арк. 11].

Купці брали участь в обговоренні питання перевантаження залізниці і створення рекомендацій для його вирішення. Результатом стала пропозиція створити залізничну гілку Козельськ – Миколаїв [18, с. 3].

В досліджуваний період основними питаннями, що розглядалися в міській думі, були: облаштування водогону, постачання води до комерційного порту, його освітлення, будівництво або відведення будинків для навчальних закладів.

Частина купецтва, що перебувало в складі міської думи, використовувало своє привілейоване становище для пошуку нових статей прибутків з подальшим їх використанням. Таким способом вони покращували своє матеріальне становище. Таке питання намагався вирішити купець Г.А. Власеліца в обговоренні пропозиції Санкт-Петербурга виділити гроші на спорудження кам'яної набережної іноземного відділу морського порту. По розрахункам

планувалося витратити 130 тис. руб., а Санкт-Петербург пропонував видати 560 тис. руб. на будівельні роботи [14, с. 3].

Купці-гласні обговорювали питання, в тій чи іншій мірі пов'язані з торгівлею. Часто в порядку денному засідань Миколаївської міської думи зустрічаємо питання, що стосуються планування або результатів проведення різного роду торгів для вирішення питань міста. Наприклад, на засіданні від 10 вересня 1902 р. обговорювалось питання про результати торгів на постачання сіна для міських та пожежного обозу коней [6, арк. 8].

Але участь у формуванні та діяльності органів влади в купецькому середовищі не закінчувалась лише діяльністю у місцевих органах влади. В Миколаєві проживали купці, що входили до списку осіб, які мали право участі в Миколаївському з'їзді міських виборців щодо виборів у Державну Думу. В Обласній науковій бібліотеці імені О. Гмирьова зберігся примірник одного з таких списків за 1905 р. В ньому певну ланку займають представники купецтва. Бачимо тут купців 1-ї та 2-ї гільдій, купців та купецьких синів. Більшість, 65 осіб, серед купців склали представники 2-ї гільдії. Купці, що не позначали гільдію нараховували в списку 40 осіб. Купецьких синів записано 15 осіб. Найменшу кількість склали представники купецтва 1-ї гільдії.

Більшість купців із вище вказаного списку були закріплені за певним містом. В Миколаєві перевага була на боці миколаївських купців. Таких осіб нараховувалося 88. Разом з тим у списку виборців до Державної думи були 6 одеських купців. По одному купцю було з таких міст, як-то: Санкт-Петербург, Херсон, Єлизаветград, Богоявленське.

Купці, будучи гласними, позитивно вирішували питання своїх «колег по цеху». Наприклад, на засіданні 10 вересня 1902 р. розглядалось питання про дозвіл купцю Л.Д. Шлемовичу «установити на землі морського ведомства резервуар для керосина» [6, арк. 18].

Наприклад, купець Я.В. Петриковський 3 березня 1909 р. клопотався перед Міською радою про дозвіл влаштувати майстерні: ливарно-ковальську та слюсарну. Дума дозволила йому це зробити. На засіданні 16 січня 1901 р. підіймалось питання про відчуження купцю К.О. Олоффу ділянки землі на Рибній вулиці [6, арк. 4].

Під час засідання від 18 лютого 1903 р. гласним було запропоновано доповідь від 12 лютого 1903 р. стосовно прохання

купця М.М. Шарта про відчуження маломірної ділянки міської землі для зрівняння лінії його дворового місця на розі вулиці Соборної та Таврійської №29. В результаті розгляду справи на засіданні міської думи було постановлено відчужити у власність купця М.М. Шарта ділянку міської землі для зрівняння лінії його дворового місця лише по вул. Соборній № 29, що має площу 38, 40 квадратних саженив. «Что же касается просимого Шартом к отводу для той же цели участка по Таврической улице, то в этом отказано, так как в этом квартале выступа не имеется. При этом Городская Управа уполномачивается совершить крепостной акт по настоящему отчуждению за счет приобретателя Шарта» [7, арк. 7].

Представники купецтва виступали за розвиток культури в місті і підтримували деякі суттєві культурні заходи. Наприклад, гласний думи купець А.М. Лазарев допомагав відкрити в Миколаєві художній музей. Він висував питання про відведення приміщення для художнього музею. Також є відомості про те, що цей купець виступив з проханням передати гіпси скульптора П.Г. Антокольського в колекцію майбутнього музею. Як результат ці питання були передані на розгляд фінансової комісії [20, с. 108].

Висновки. Таким чином, на початку ХХ ст. в середовищі миколаївського купецтва були політично активні особистості. Вони брали участь у діяльності органів влади міста. Представники купецтва були у складі Миколаївської міської думи та Міської управи. Більшість серед них займали купці 2-ї гільдії. Такі купці, як М.Р. Авраамов, Л.Ф. Донський, І.А. Баптизманський, А.М. Лазарев, П.І. Литвиненко, протягом 1900–1917 рр. перебували в складі міської думи. Деякі з них, наприклад, М.Р. Авраамов та І.А. Баптизманський перетворились на справжніх громадсько-політичних діячів. Вони відстоювали свою громадську позицію стосовно актуальних для того часу проблем та вирішували їх. Отже, деякі представники купецтва вели активне політичне життя в Миколаєві.

Перспективи подальших досліджень. Тема діяльності купецтва в органах влади міста Миколаєва мало висвітлена в сучасній науковій історичній літературі. Тому слід звернути увагу на архівні джерела, що розкривають її окремі питання. Дослідникові слід звернути увагу на особистості купців, які були гласними і зробили вагомий внесок у розвиток міста.

Література

1. Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского Градоначальства на 1902 г. – Николаев: Русская типо-литография, 1901 г. – 227, 105, 37, 58, XXVII с.
2. Адрес-календарь Николаевского Градоначальства на 1915 годъ. – Николаев, 1914 г. – XXXVIII, 205, 149 с.
3. Бадалова О.С. Миколаївська міська дума і управа та її роль в соціально-економічному житті міста в другій половині XIX ст. / О.С. Бадалова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. – Миколаїв, 2010. – Т. 125. – Вип. 112. – С. 58–62.
4. Глизь Ю.І. Київська міська дума: структура, склад гласних, діяльність (1871–1914 рр.) / Ю.І. Глизь : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К. : Інститут історії НАН України. – 20 с.
5. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. 222. – Оп.1. – Спр.1717. – 34 арк.
6. ДАМО. – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 1721. – 25 арк.
7. ДАМО. Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 1722. – 206 арк.
8. ДАМО. – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 1733. – 117 арк.
9. ДАМО. – Ф. 222. – Оп. 2. – Спр. 23. – 44 арк.
10. Донік О.М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – 271 с.
11. Донік О.М. Взаємодія підприємств та органів самоврядування у процесі модернізації міської інфраструктури України наприкінці XIX – початку XX ст. (на прикладі електропостачання та електротранспорту) / О.М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць : Гол. ред. ОП. Реєнт. – К., 2015. – Вип. 24. – С. 3–23.
12. Николаев. Адресная и справочная книга всего Николаева на 1912 год. – Николаев : Издательство Д.А.Белаго, 1911 – 94, XXVII с.
13. Николаевцы. Энциклопедический словарь. – Николаев: Возможности Киммерии», 1999. – 374 с.
14. Николаевская газета. – 1906. – 4 октябрю.
15. Николаевская газета. – 1906. – 7 октябрю.
16. Николаевская газета. – 1907. – 3 января.
17. Николаевская газета. – 1907. – 11 января.
18. Николаевская газета. – 1908. – 2 мая.

19. Пушкарев С.Г. Россия 1801–1917: власть и общество / С.Г. Пушкарев. – М. : Посев, 2001. – 672 с.

20. Систематический сборник постановлений Николаевской городской Думы за 1909–1912 гг. Сост. П.Л. Донской. – Николаев : Электр. типо-литография бр. Л. и И. Белолипских, 1914. – 393 с.

1. Adres-kalendar i spravochnaya knizhka Nikolaevskogo Gradonachalstva na 1902 g. – Nikolaev : Russkaya tipo-lotgrafiya, 1901 g. – 227, 105, 37, 58, XXVII s.

2. Adres-kalendar Nikolaevskogo Gradonachalstva na 1915 god. – Nikolaev: 1914 g. – XXXVIII, 205, 149 s.

3. Badalova O.S. Mykolayivska miska дума I uprava ta yiyi rol v soczialno-ekonomichnomu zhitti mista v drugiy polovyni XIX st. // Naukovi pratsi Chornomorskogo derzhavnogo universytetu imeni Petra Mogyly. – Mykolayiv , 2010. – Т. 125. – Вип. 112. – С. 58 – 62.

4. Glyz Yu.I. Kyivivska miska дума: struktura, sklad glasnyh, diyalnist (1871-1914 rr.). Avtoreferat disertatsiyi na zdobuttya naukovoogo stupenya kandydata istopychnykh nauk. – K. : Instytut istoriyi NAN Ukrainy. – 20 s.

5. Derzhavniy arhiv Mykolayivskoyi oblasti. – F. 222. – Op. 1. – Spr. 1717. – 34 ark.

6. Derzhavniy arhiv Mykolaiivskoyi oblasti. –F.222. – Op. 1. – Spr. 1721. – 25 ark.

7. Derzhavniy arhiv Mykolaiivskoyi oblasti. – F. 222. – Op. 1. – Spr. 1722. – 206 ark.

8. Derzhavniy arhiv Mykolaiivskoyi oblasti. – F. 222. –Op. 1. –Spr. 1733. –117 ark.

9. Derzhavniy arhiv Mykolaiivskoyi oblasti. – F. 222. – Op. 2. – Spr. 23. – 44 ark.

10. Donik O.M. Kupecztvo Ukrainy v imperskomu prostori (XIX st.). –K. : Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2008. – 271 s.

11. Donik O.M. Vzymodiya pidpryyemstv ta organiv samovryaduvannya u protsesi modernizatsiyi miskoyi infrastruktury Ukrainy naprykinczi XIX – pochatku XX st. (na prykladi elektropostachannya ta elektrotransportu) // Problemy istoriyi Ukrainy XIX – pochatku XX st. Zbirnyk naukovykh pracz / Gol. red. O.P.Reyent – K. , 2015. – Вип. 24. – 303 s. – С. 3 – 23.

12. Nikilaev. Adresnaya i spravoch'naya kniga vsego Nikolaeva na 1912 god. – Nikolaev : Izdatel'stvo D.A.Belago, 1911 – 94, XXVII s.
13. Nikolaetsi. Entsiklopedichskiy slovar. – Nikolaev : «Vozmozhnosti Kimmerii», 1999. – 374 s.
14. Nikolaevskaya gazeta. – 1906. – 3 oktiabrya.
15. Nikolaevskaya gazeta. – 1906. – 4 oktiabrya.
16. Nikolaevskaya gazeta. – 1907. – 3 yanvarya.
17. Nikolaevskaya gazeta. – 1907. – 11 yanvarya.
18. Nikolaevskaya gazeta. – 1908. – 2 maya.
19. Pushkerov S.G. Rossiya 1801-1917: vlast i obshchestvo. – M. : Posev, 2001. – 672 s.
20. Sistemicheskii sbornik postanovleniy Nikolaevskoy Gorodskoy dumy za 1909–1912 gg. Sost. P.L.Donskoy. – Nikolaev : Elektr. Tipo-litografiya br. L. i I. Belolipskih, 1914. – 393 s.

***Рецензент:** Хмарський В. М. істор.н., професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова*

17.03.2018